

Néhány megjegyzés Robert A. Kann: „The Habsburg Empire” című könyvéhez

(Frederick A. Praeger, New York 1957)

Hogy a Nato-nak egyszerű „védelmi” feladatain kívül egyéb hivatása is van, az eddig sem volt titok. Az sem különösen új felfedezés, hogy a Nato hovatovább sajátos „ideológiai” központtá is lesz, abban az értelemben, hogy a hidegháború katonai módszereit és céljait oszmei térre is kivetíti, s a nyugati polgárság sajátos szellemiségét a Nato-életforma s a Nato-szemlélet jegyében alakítja át. Az új Nato-szemlélet kialakításában a nyugati ideológusoknak igen jelentős szerepük van. De ezek között is kiemelkedő helyet foglalnak el a történészek. Az ő feladatuk, hogy a közeli vagy távolabbi múltat úgy fessék át Nato-színűre, hogy a Nato célkitűzéseit igazollhassa.

A marxista történészek hosszú ideje vitatkoznak az „aktualizálás” problémáján. Szinte gátlásos lelkiismeretességgel védekeznek egyes polgári történészek bírálata ellen, akik a marxista történettudomány módszereiben túlzott „politikumot” vélnék felfedezni. Nos, a Nato történészei immár túljutottak a „politikamentes” történettudomány gátlásain. Munkáikban igen szemléletes példáit adják annak, hogy juthatnak el komoly tudósok az aktualizálás sikamlós pályáján a reakciós brosuragyártásig.

Nem kívánunk ezuttal a Nato-történetet egyes szakterületeivel külön-külön foglalkozni, mivel ez, a Nato-hidegháborús propaganda egyéb támadásaihoz hasonlóan, elsősorban az érintett szaktörténészek körébe tartozik. A nyugat-német történetírás sajátos Nato-szemléletének kérdéseivel a közelmúltban már a demokratikus német történészek is kénytelenek voltak foglalkozni,¹ annál is inkább, mivel az a német kérdés aktuális alakulásának a területére is tartozik. Mint őket a német kérdés, úgy érinti ma a magyar történészeket s velük együtt a magyar politikai közvéleményt minden olyan politikai koncepció, amely a Dunamedence és a délkelet-európai népek együttélésének problémáit, tehát a népi demokráciák viszonyait kívánja újjárendezni.

A Habsburg-Monarchia története évtizedek óta kedvence témája egyes Amerikába és Angliába vándorolt történészeknek. Ennek csak részben az az oka, hogy a kivándorolt szaktudósok tudományukat is átmentették új hazájukba s ezt ott igyekeznek továbbművelni. A valódi ok az, hogy az Egyesült Államok és Anglia külpolitikája évtizedek óta jelentős érdeklődést tanúsít Délkelet-Európa viszonyai iránt, s ez megkönnyíti a kivándorolt „Habsburg-szakértők” helyzetét. Az Egyesült Államokban és Angliában évtizedek óta figyelemre méltó konjunktúrája van a dualizmuskori Habsburg-monarchia kutatásának, ami nem csupán e terület és e korszak sajátos szociológiai problémáinak vonzóerejében leli a magyarázatát, hanem azokban a külpolitikai érdekekben, amelyek nyugati részről hozzáfűződnek.

¹ E. Engelberg: Nato-Politik und westdeutsche Historiographie über Probleme des 19. Jahrhunderts. Ztschr. f. Gesch. Wiss. VII. Jg. 1959, Heft 3.

A második világháború befejezése, különösen azonban a Nato létrehozása után az egykori Habsburg birodalom problematikájának az Északatlanti Szövetség ideológusai körében különös aktualitása támadt. E jelenségnek két, ártalmatlannak alig tekinthető eleme volt. Az egyik a népi demokráciák ellen irányított napi-politikai támadás, amelynek célja annak megbizonyítása, hogy a Habsburg-birodalom jobb együttélési lehetőséget biztosított a délkelet-európai népeknek, mint a jelenlegi helyzet. A másik elem ennél sokkal bonyolultabb. Ennek lényege abban áll, hogy a Nato, sajátos „nemzetfölöttiségi” ideológiájának propagálása céljából, mesterségesen termel ki hamis történelmi párhuzamokat, hogy a Habsburg-birodalom sajátos „nemzetfölöttiségéből” merítsen igazolást a nyugati államok nemzeti jellegét felbontó törekvésekhez. A nemzetállami jelleg feloldása s az állami szuverenitás — legalább is részleges — felfüggesztése mind olyan következtetési a Nato-politikának, amelyek a Habsburg-birodalomban alkalmas igazolást találhatnak.

R. Kann: *The Habsburg Empire* c. könyve a „Center for Research on World Political Institutions” című tudományos kutatóintézet gondozásában jelent meg. E kutató központ célja általában a „nemzetközi szervezetek” tanulmányozása, adott esetben pedig az ún. integráció,² ill. a belőle következő „biztonsági-közösség” (security-community)³ tudományos vizsgálata. E vizsgálatok feltételezése szerint az ilyen közösségek csak akkor lehetnek hatásosak, ha hosszú és békés folyamaton átment közösségi érzésen alapulnak. Ily közösségek, e felfogás szerint, azelőtt független államok összeolvadásából jöhetnek létre. Éppen ezért általában inkább történelmi „integrációs” folyamatok kerültek vizsgálatra, míg az ellentétes irányú, tehát a „dezintegrációs” folyamatok közül elsősorban a Habsburg-monarchia szétesése szolgálhatott tanulsággal. A tudományos központ első jelentősebb eredménye egy gyűjteményes munka, amelynek címe is igen jellegzetes: *Political Community and the North Atlantic Area, International Organization in the Light of Historical Experience* (Politikai közösség és Északatlanti színtér. Nemzetközi szervezet a történelmi tapasztalatok világánál) Princeton, Univ. Press 1957. E tanulmány-sorozatnak egyik kötete a szóban forgó mű is, amely ilyen formában az északatlanti történettudomány egyik reprezentatív alkotása.

A mű mondanivalója kettős jellegű. Egyrészt történelmi elemzését és levezetését kívánja adni annak, hogyan ment végbe a Habsburg birodalom felbomlása — az ő szavaival — „dezintegrációs” folyamata, illetőleg miért nem sikerült az összeolvadás — ahogy ő mondja — amalgamizálódás,⁴ amely a birodalom széthullását is megelőzhette volna. A mű másik mondanivalója lényegesen kevésbé elméleti jellegű, s a szerző következő szavaiban foglalható össze: Az a tény, hogy a kelet-középeurópai föderációs terv megvalósítása 1918-ban nem volt lehetséges, nem jelenti azt, hogy e megoldás szükség-szerűen örökre elvetendő. Az idő pozitív alapon végbemenő nagyobb változásra 1918-ban nem volt érett. Az egész 1919–39-es időszak valóban kevés bizonyítékát szolgáltatotta annak, hogy valamely széleskörű és népszerű irányzat ismételtlen a soknemzetiségű társulás felújítása felé mutatna. A második világháború tragikus kísérletére volt szükség, hogy a népek hosszú sora meglássa, hogy a kelet-európai nemzeti kérdés felülvizsgálata szükségessé vált. A jelenlegi kelet-nyugati válság és a fenyegetett Nyugat helyzetének világánál az eredmények ma még előreláthatatlanok. Az bizonyos, hogy az egész ügy ismét felmerülőben van (167. l.).

R. Kann előző „*The Multinational Empire*” című, nagy, kétkötetes munkájától eltérően (1950) ez a mű nem tartalmaz új történelmi anyagot, hanem csupán egy koncepció kifejtését. Kétségtelen, hogy ez az előbbi munka igen sajátos szerkezetű alkotás volt, amely azonban nagymennyiségű új anyagot tartalmazott. Ez az új mű azonban már

² Az integrációt R. Kann a következőképpen határozza meg: „Az intézmények, a joggyakorlat és a közösségi érzés adott területen való elérése, olyan fokon, amely eléggé széleskörű ahhoz, hogy »hosszú« időre biztosítsa a lakosság számára a békés átalakuláshoz fűződő várakozásokat” (196. l.). E meghatározás különösen azáltal válik ködössé, hogy Kann az integráció objektív folyamatába szubjektív, pszichológiai elemeket is belekever. Közönséges szóhasználatunkban a politikai integráción kisebb egységeknek nagyobb egységekké való összekapcsolódását értjük.

³ Security-community: Kann meghatározása szerint „a népek olyan csoportja, amely előzőleg integrálódott” (uo.).

⁴ Amalgamizáción Kann a következőket érti: „Két, vagy több, azelőtt független egység elmerülése egyetlen nagyobb egységbe a közös kormányzat valamilyen formájával. E közös kormányt lehet egységes vagy szövetséges” (uo.). Itt tehát az önálló államiság feladásáról s az egységek összeolvadásáról van szó.

nem új tényanyagának felhasználásával, hanem ideológiai mondanivalójával kívánja megnyerni az olvasót.

A mű belső tagozódását is az az alapkonceptió jellemzi, hogy a Habsburg-birodalom fejlődésének fő vonalát az integrációs és dezintegrációs törekvések határozzák meg. Ennek megfelelően három főrészt alkotja a mű szerkezetét: az első, amely az integrációs törekvések alapproblémáit veti fel, a második, amely az integrációs és dezintegrációs folyamatok társadalmi-történeti viszonyait és feltételeit ismerteti igen vázlatos rövidséggel, a harmadik főrészt pedig a „nemzetfölötti” ember és eszmény kialakulásának feltételeit kívánja elemezni a Habsburg-Monarchia sajátos adottságai között.

R. Kann munkája első részében a Habsburg-birodalom belső egységének problémáit vizsgálva, arra a megállapodásra jut, hogy ez az államszervezet, éppen mivel intézményeinek fejlettsége tekintetében erősen elmaradt a nyugati államok mögött, már a XVI. századtól kezdve a tökéletlen összeolvadás és a gyengébb közösségi érzést jegyeit mutatta, bár nyilvánvaló, hogy szétesési folyamatok még nem kezdtek ki végleg ebben az időben (5—6. l.). Kann, sajnos, nem foglalkozik azzal az igen érdekes kérdéssel, hogy fenti ténynek mi a mélyebben fekvő oka. Nem mutat rá arra, hogy e tény a polgárosodás erőinek visszamaradottságával függ össze, s hogy a polgári társadalom fellendülő korszakában az integrációs törekvések háttérbe szorulnak a burzsoázia nemzetállamok teremtésére irányuló irányzataival szemben. Nem érti, hogy az egyesítő integrációs, s a szétválásra irányuló (dezintegrációs) törekvések elsősorban belső tartalmuk szerint ítélandók meg, aszerint, hogy az adott korban hogyan mozdítják elő az általuk érintett népek fejlődését. Az integráció önmagában véve éppen úgy lehet haladó vagy fejlődésselőnes, mint a dezintegráció, annak megfelelően, hogy milyen osztályok milyen céljait szolgálja. Másodszorban megállapítandó az, hogy az egyes osztályok is változtathatják álláspontjukat és érdekeltségüket az integrációs és dezintegrációs irányzatokkal kapcsolatban. Kann egyik legsúlyosabb hibája, hogy ezen irányzatokat teljesen mereven fogja fel, holott ezek csakis az adott időszakok és körülmények alapján ítéelhetők meg. — s hogy a Habsburg-monarchia integrációs törekveit mindig pozitívnak tekinti, annak ellenére, hogy azok a XIX. században már semmiképpen sem voltak azok. Ez a probléma különben rendkívül bonyolult, s Kann munkájának értékelésénél még fel fog merülni. Ebben az összefüggésben csupán két megjegyzést kell kiemelni. Az egyik Kann félresikerült oldalvágása a „marxi osztályharcelmélet” címére, amelynek felrója, hogy a Habsburg-birodalom szempontjából nem volt „egyesítő tényezőnek” tekinthető, s hogy általában nem mozdította elő a birodalom népeinek összeolvadását és közösségi érzését (12. l.). Kann véleménye szerint „a marxi társadalompolitikai tan” határozottan szembenállott a Habsburg-monarchia integrációjával. Ugyanekkor azonban nagyon is méltányolja Renner félföderalista reformtervét, amely szembenállott a nemzeti szeparatizmussal (uo.). Kann probléma-beállításából látható, hogy a Habsburg-monarchia fenntartásának szükségességét még ma is saját álláspontjának vallja, s hogy mind a marxizmust, s általában a munkásmozgalmat, mind pedig a birodalom egyéb társadalmi kérdéseit aszerint értékeli pozitívan vagy negatívan, hogy milyen volt a Habsburg-birodalom fennmaradásához fűződő viszonyuk. Ez az álláspontja világlik ki az agrárreform s egyéb belpolitikai kérdésekről alkotott véleményéből. Ezekkel kapcsolatban ui. kijelenti, hogy a birodalom létének „mindenek fölött álló kérdéseiben” sem az agrárreform, sem pedig a választójog s más társadalmi problémák nem voltak elsőrangú tényezők, még akkor sem, ha az „égyenlőtlen jogú” nemzeti csoportokban e kérdéseknek elsőrangú fontosságuk volt. Mint kiderül, R. Kann szerint a Habsburg-birodalom fenntartásának problémája szinte teljesen független a keretében élő népek helyzetének problémájától (15. l.). „A birodalmi közösségi érzésnek” s az egybeolvadásnak („amalgamation”) e felfogás szerint nem e népek birodalmon belüli helyzetétől kellett megkapnia reális és szociális tartalmát, hanem mint valamiféle „világ”- vagy legalábbis „birodalmi” szellemnek — e népek fölött kellett volna lebegnie. Lehetséges, hogy e furcsa módon idealista elképzelés nagyon jól megfelel a Nato-ideológia követelményeinek, a történelmi valóságtól azonban némiképpen eltér, mert a Habsburg-monarchia egykori népei a birodalmi „közösségi érzést” nem tekintették függetlennek saját belpolitikai és társadalmi helyzetüktől és a birodalom szétrobbantásánál éppen ezektől az érdekektől vezéreltették történelmi cselekedeteiket.

E megállapítások után alig kelhetnek különös meglepetést azok a mondatok, amelyek Kann könyvének első, a Habsburg-monarchia dezintegrációs folyamatának alapproblémáit ismertető fejezetét zárják. E zárószórok ui. többek között a következőket tartalmazzák: A világháború önmagában véve nem volt a Habsburg-birodalom széthullásának utolsó szakasza. A Monarchia 1918 októberének utolsó két hetéig érintetlen volt. A birodalom összeomlása és teljes széthullása csupán három hét alatt ment végbe. Tény, hogy ha a nem elkerülhetetlen (!) világháború nem jött volna, a Monarchia ma is

léteznék (!). Ha a Habsburg-monarchia ma fennállana, valószínűleg nem integrált állam szervezetet lenne. A hissez faire kockázat volna, mint a mindenen túllépő reform (23—24. l.).

Kann e megállapításai alig választhatók el előző fejtegetéseitől, amelyekben a Monarchia népeinek szociális helyzetüktől független közösségi érzéséről értekezett. Ha e problémáknak valóban nincsen köztük a birodalom fennmaradásához, akkor persze elhíhető az is, hogy a Habsburg-monarchia a háború utolsó előtti hetéig érintetlen volt. Ahogy az előbbi megállapítás, úgy igaz ez is: Formailag a Habsburg-monarchia széthullása valóban 1918 októberének végén következett be. De a Habsburg-rajongásnak igazán jelentős mértéke kell ahhoz, hogy valaki a Monarchiát 1918 végéig érintetlennek nyilvánítsa. Mindezt persze csupán azért, hogy a Habsburg-birodalom szétrobbantásának „bűnében” az Októberi Forradalmat lehessen elmarasztalni. Holott az első világháború utáni közép-európai fejlődésnek éppen az 1917-es Orosz Forradalom — többek között — önálló nemzeti államokat teremtő ereje adott értelmet és jelentőséget. Az ún. „utóállamok” nem utolsósorban éppen az Októberi Forradalom eredményeképpen váltak önállókká. E „vadász” különben Kann a későbbiekben nyíltan ki is mondja. Tudományosabbá azonban e fejtegetések azáltal sem válnak, hogy szerzőjük a Monarchia fennmaradását az első világháború elkerülhetőségével hozza történelmileg oly „megalapozott” és főleg oly „reális” összefüggésbe.

Nem célunk, hogy R. Kann munkáját ezúttal részletesen ismertessük, mivel a második fejezet, amely az integrációról és a széthullási folyamatról szól, a Habsburg-birodalom néprajzi, nyelvi és társadalmi helyzetét ismerteti olyan statisztikai anyag felhasználásával, amely az eddig ismert anyagokon kívül alig tartalmaz újat. Ezeket az adatokat is elsősorban abból a szempontból értékeli a szerző, hogy az adott társadalmi viszonyok mennyiben járultak hozzá a népek integrációs, ill. dezintegrációs törekvéseinek megvalósításához. Kétségtelen, hogy ezeknek a problémáknak az ábrázolása is magán hordja annak az erőltetett elméletnek a bélyegét, amely a Habsburg-birodalom történetét kizárólag a népek összefogási és különválási folyamatának keretébe akarja beleszorítani. Holott e két folyamat váltakozása vagy küzdelme távolról sem kizárólagos jellemzője a Monarchia történetének, legfeljebb egyik vonása. A Habsburg integrációs törekvések a XVI. századtól kezdve nem voltak mások, mint a korszakbeli uralkodói abszolútizmus ismert megnyilvánulásai. S ha a „dezintegrációs” irányzatok a Habsburg-monarchiában a XIX. század második felétől kezdve élesebbek voltak itt, mint másutt, úgy ez elsősorban annak tulajdonítható, hogy a Habsburg-centralizáció hatókörében — a nyugat-európai esetektől eltérően — olyan népek éltek, amelyek a központi hatalommal szemben gazdasági és társadalmi szempontból ellentétes fejlődési törekvéseket képviseltek. A dezintegrációs folyamat itt tehát nem valamilyen kívülről kezdeményezett mesterséges jelenség volt, hanem a Habsburg-birodalom fejlődésének természetes eredménye. Ezért hangzanak különösen hamisan R. Kann olyan megállapításai, amelyek szerint a Habsburg-birodalomban a társadalom mélyéig terjedő integrációról nem lehet beszélni, mivel a koronából áradó közösségi érzés csak a birodalmi eszme hordozóit érintette, s nem az egész népet (30. l.). Abban igaza van R. Kann-nak, hogy a közösségi érzésnek ezen formáját az egykori körülmények között valóban nem tekintették lényeges kérdésnek (uo.). S ha egy évszázaddal később az abszolútista integrációs folyamatok nyilvánvalóan elégteleneknek bizonyulnak (uo.), úgy ez szintén csak azt bizonyítja, hogy a Habsburg-birodalom széthullása fejlődésének szükségszerű eredménye volt. Lehetséges, hogy a Metternich- és később a Schwarzenberg-féle abszolútista kormányoknak voltak olyan illúzióik, hogy a birodalom német felső szerkezete (superstatum) a szlávokra, magyarokra, olaszokra és románokra nemzetfölötti rendszerként fog hatni (34. l.). E népek, ill. e népek polgári osztályai azonban — nem csupán Metternichkel, de R. Kannal is ellentétben — nem óhajtottak „nemzetfölötti” életet élni, még akkor sem, ha ellenállásuk közvetett és közvetlen következményeivel „árnyékot borítottak Metternich régi álmára, a német belső szerkezetű egyesített osztrák birodalomra” (uo.).

Rendkívül jellemzők és figyelemre méltóak R. Kann munkájának azok a megállapításai is, amelyek közvetlenül a Monarchia széthullásának problémáival foglalkoznak. E fejtegetésekből elsősorban az az igyekezet tűnik ki, amellyel a szerző szinte állandóan hangsúlyozza, hogy a Monarchiát bizonyos körülmények között fenn lehetett volna tartani, még a különböző nehézségek ellenére is (149. l.). A másik ismétlődően visszatérő kijelentés, hogy a nemzeti küzdelmek folyamán „a Monarchián belüli események nem voltak elsődleges tényezők”. E tételből — amelynek belpolitikai problémákra vonatkozó változatát már bemutattuk — az következnek, hogy külső behatások kényszerítették ki a Habsburg-állam szétrobbantását. Ebben az esetben azonban — mint külső erő — a nyugati szövetségesek is részesek a Habsburg-hatalom megsemmisítésében, ami a szerző R. Kann részére igen kínos lehet. Ezért a széthullás okait mégis visszadobja a birodalom

„belső szerkezetére”, ami a műben a következőképpen hangzik: „Azt állították, hogy a birodalom felbomlása, a fennálló háborús feltételek között, amelyek a megegyezéssel béke útjában állottak — elkerülhetetlen volt. Azt is mondták, hogy a bomlasztó erők kezdték felszabadítása külföldi tényezőktől származott. A szövetségesek által alig ellenőrzött (?) politikai emigránsok durva (!) akciói óta ésszerűnek látszott a felbomlásért való felelősséget a nyugati hatalmakra hárítani. Ez a magyarázat téves. A szövetségesek ugyan a kezükben tartották a felbomlási folyamat stratégiai kezdeményezését, de akár tudatában voltak annak, akár nem, akcióikat a birodalom belső szerkezetéből eredő okok határozták meg. A »Dolehstoß« legendának ez a változata . . . teljesen hamis . . . A nyugatiak nem voltak egységesek a birodalom felbomlasztásában.” Elismerjük, hogy a szerző utolsó megállapítása indokolt. Azt is elismerjük, hogy az 1917-es decemberi Smuts-terv, amely Nagy-Romániát, Jugoszláviát és Lengyelországot a Habsburgok alatt kívánta a Brit-Nemzetközösség mintájára összefűzni, egyrészt az osztrák—magyar diplomácián hiúsult meg, másrészt azon, hogy a szerb, román, lengyel, olasz, sőt a francia ellenzék sohasem egyezett volna bele Európa közepén 100 milliós államlétrehozásába (165. l.). E szellemes levelezéssel R. Kann azonban már majdnem elérte a célját: az angolszász Smuts-terv megakartá menteni a Habsburg-monarchiát, de szerinte éppen az osztrák—magyar diplomácia, valamint a kisantant és az olasz—francia ellenzék erőszakos fellépése akadályozza meg azt. A végkövetkeztetés pedig a következőképpen szól: „Ami-képpen a status quo alapján létrejött megállapodás a Monarchia fenntartásának egyetlen gyakorlati megoldása, olyan módon egy nagy kelet-középeurópai föderáció lett volna ideológiailag a felbomlás egyetlen alternatívája. Hogyan vállalhatták volna a szövetségesek a föderációs megoldás keresztülvitelét a cseh, délszláv ellenzékkel szemben? Világos, hogy csakis Prága, Belgrád, Bukarest, Varsó és Trieszt katonai megszállásával. Ez a kísérlet azonban a területeken nagy szociális forradalom kitörését foglalta volna magában, amelyet a bolsevik Oroszország is előmozdított volna. A szövetségesek, akik a háború végén sokkal kisebb kockázatoktól is visszariadtak, alig vállalhatták ezt a nagyobbat. A birodalom szerkezetének radikális átalakítása ilyenformán, kívülről és belülről tekintve, az adott feltételek között politikai, társadalmi és pszichológiai lehetetlenségnek bizonyult. A birodalom felbomlásának látszólag sokkal könnyebb megoldása elkerülhetetlen volt. — Biztos, hogy ez a megoldás nem volt szerencsés.” Ezzel az elemzéssel a Habsburg-monarchia felbomlásának felelősségét R. Kann nemcsak a szövetségesekről hárítja el, hanem a birodalom tarthatatlan belső rendszerétől is, hogy a — szerinte — oly „nem szerencsés” megoldás „bűnében” elsősorban — mint már említettük — az Októberi Forradalmat, másodsorban pedig az ún. utódállamokat marasztalja el. Igaz, hogy ami az elsőt illeti, az valóban igen nagy szerepet foglalt el a Habsburg-monarchia rendszerének felszámolásában, s mint már hangsúlyoztuk, részben ebben is áll rendkívüli történeti jelentősége a közép-európai államokra nézve. E tekintetben tehát főképpen a szemléletben és az értékelésben van alapvető különbség R. Kann és a történelmi valóság között, amennyiben szerzünk a délkelet-európai államok önállóságának megteremtését csupán sajnálatos és „nem szerencsés” politikai hibának tudta felfogni.

Ila ezután R. Kann-nak a Habsburg-birodalom felbomlásával kapcsolatos fejtegetései közül már csak néhány szorososan magyar vonatkozású kitétel emelünk ki, amely a kiegyezési korszakkal és a „dezintegráció” problémájával kapcsolatos, akkor a következő megfigyeléseket tehetjük:

Egészen természetes, hogy R. Kann a magyar államiság kérdését is csak összkoncepciójának keretében, tehát a Habsburg-birodalom integrációs problémáinak szemszögéből ítéli meg. Ennek megfelelően mind az 1867-es kiegyezést, mind pedig a magyar nemzeti törekvéseket aszerint bírálja el, előmozdították-e, vagy hátráltatták a nemzetfölötti Habsburg egységállam kialakulását és fennmaradását. A kiegyezést azért ítéli el, mert egyrészt kényszerű eltávolodást jelentett az Einheitsstaat eszméjétől, másodsorban hasadást jelentett a vezetésben, amennyiben a bár gyenge, de homogén német vezetőcsoporthoz egy második, a magyar járult. A birodalom így két államra oszlott, amelyet nem egy főállam (superstate) tartott össze, hanem egy korlátozott realunió, nem az egyenlők fölött, hanem az egyenlők között. Mindamellet a kiegyezés értelme a birodalom nyugati részén más volt, mint keleten. Nyugaton az Einheitsstaat területi megszorítását jelentette ugyan, a német elem azonban mégis megőrzött valamit a régi birodalom nemzetfölötti szelleméből. Keleten azonban a magyar főuralom csupán magyar nacionalizmust jelentett, a nem magyarok jogi háttérbeszorításával (34—35. l.).

Nem emeljük ki R. Kann felfogásában azt a különös szellemi diszkriminációt, amely a nemzetiségi elnyomást kizárólag magyar oldalon látja, német részen viszont nem tudja eléggé nagyra becsülni az Einheitsstaat egyes elemeinek átmentését, ami — mellesleg szólva — alig jelentett mást, mint a magyar főurakéhoz hasonló nemzetiségi elnyomást.

Mégis meg kell jegyezni azt, hogy R. Kann kiegyezés-ellenes álláspontja nem abból fakadt, hogy a Monarchia népei szempontjából tarthatatlan helyzetet teremtett, amely kihatásaiban alig különbözött az azt megelőző abszolutizmus állapotától, hanem abból, hogy megbontotta az abszolutizmus „nemzetfölöttiségének” látszatosságát. A magyaroktól is elsősorban azt vesszi rossz néven, hogy a kiegyezés politikai gondolkodásukban elsődlegesen nem a közösségi szellemre épült (162—3. l.), hanem kiszámított kísérlet volt további jogok szerzésére. A „magyaroknak” a kiegyezéses rendszerben való szerepét Kann teljes mértékben azonosítja a magyar uralkodó osztályokéval, a magyar nép önállóságra való törekvését összemossa a magyar nacionalizmussal, amiből pedig a következőket vonja le: a Habsburg-birodalom felbomlása után a magyarok megegyeztek abban, hogy egy független magyar nemzeti állam még megcsónkított formában is előnyösebb számukra, mint egy gyenge unió (162. l.). E gondolatot Kann más helyen még világosabban fejti ki, amidőn így fogalmaz: „A magyarok számára az általuk uralt Magyarországi koncepciójáról való kényszerű letérés a szűk etnikai határok közé szorított kisállamiságra, a legkevésbé sem volt kívánatos. A tiszta nemzeti állam eszméje azonban hosszú távra mégis végleges megoldás volt. A teljes, szuverén függetlenség még esonka határok között sem volt pozitív elemek nélkül. Nehezebb volt Ausztria helyzete. A német-osztrák államnak sem politikai programja, sem 1516 óta újjáéleszthető történeti hagyományai nem voltak, amelyek államiságának céljává lehettek volna. Innen az Anschluß-ideológia és az 1938-ig tartó válság.” (149—158. l.) E bevezetés eredményeképpen tehát Kann arra az álláspontra jut, hogy a magyar államterületnek a magyar nemzeti területre való visszaszorítása a Habsburg-monarchia felbomlásának természetes és a magyar politikai köröknek is megfelelő eredménye volt.

R. Kann „The Habsburg Empire” e. munkájának egyik legjellegzetesebb s elméleti szempontból is legkülönösebb része utolsó fejezete, amely a „nemzetfölötti” emberről és eszméről szól. A fejezet különlegességét nem szokatlan kérdés-felvetése határozza meg, hanem a felvetett problémáknak aktualizálási módja és értékelése. A különösség éppen abban áll, hogy a nemzetfeletti ember és eszmény megvalósulását éppen abban a Habsburg-Monarchiában igyekszik megtalálni, amely XVIII. századi fellendülése után, a XIX. században aligha képviselt a haladó gondolkodás számára bármilyen ideált. S ha ezt az ideált — legalább is következetes megvalósításában — Habsburg-Ausztriában Kann is némiképpen nélkülözni kénytelen, úgy ebben szinte problematikusabb az, hogy miért keresi itt, mint az, hogy nem találja meg.

R. Kann munkájának egész zárófejezete ui. éppen annak kifejtésével foglalkozik, hogy a Habsburg-monarchiában nem bontakozhatott ki sem a nemzetfeletti ember típusa, sem a nemzetfölötti közösség eszménye. Ami az ausztriai emberekből hiányzott — mondja Kann —, az az elégségesen fejlett integráció a birodalom népei között, ami szerinte az elégtelen társadalmi csoportközi érintkezés eredménye. Ez viszont a nemzeti különbözőségekre és egyenlőtlenségekre vezethető vissza, amelyeket a külső nyomás még súlyosbított. Ezért nem terjedhetek eléggé el a közös történelmi tapasztalatok, s a közös intézmények ezért nem alapulhattak olyan közmegegyezésen, amely az integrációval kapcsolatos hiányszakokat kiegyenlíthette volna (189. l.).

Kár, hogy R. Kann helyes ténymegállapításaiban megáll a „nemzeti egyenlőtlenség és a külső nyomás” jelenségeinél, s nem igyekszik ezen a nyomon az általa kutató jelenségek felszíné mögé hatolni. Nyilván ez a szemlélet ingerli olyan haragos megjegyzésekre, amelyek szerint a Monarchia szemléletének legmeglepőbb mozzanata nem felbomlásának négy évszázad után bekövetkezett ténye, hanem az, hogyan tudott a Habsburg-állam négy évszázadon át fennmaradni. Később magyarázatképpen hozzáfűzi, hogy Ausztria történeti szerepét kétféle módon lehet felfogni: vagy mint olyan folyamatot, amely a tökéletlen összeolvadás és a XIX. század végének elégtelen közösségi érzése ellenére is fennmaradt, vagy mint az egyesülés olyan, különös jelenségét, amelynek, minthogy nem vált be, szét kellett hullania. A Monarchia nem tudta a tipikusan *ausztriai ember* elképzelését megteremtteni. Már pedig az e téren elért eredmény megelőzhette volna a felbomlást, s bizonyára jó elősejtés lett volna a jövőbeli egyesítésre (193. l.).

A „tipikusan ausztriai ember”, vagy ahogy még kifejezi, az „ausztriai ember közös mintaképének” problémájával közeljutunk R. Kann történetiszemléletének középpontjához. Ebben a középpontban az ausztriai ember áll, akinek két feladata van, hogy fenntartsa, s hogy megmentse a széthullástól a Habsburg-birodalmat.

Az első feladatot R. Kann a következőképpen fogalmazza meg: „A soknemzetű szervezet egész problémájában egyetlen szilárd tényező van, az egyéni ember, azaz az ember, aki nem tagja valamely politikai vagy etnikai csoportnak, hanem a nemzetfölötti és a soknemzetű közösség képviselője és prototípusa . . . a reprezentatív (!) ember létezése

a soknemzetű integráció eredményességének előfeltétele. A kérdés az: képes volt-e a Monarchia, s ha igen, milyen mértékben volt képes eredményeket elérni olyan ember képmásának vagy prototípusának megteremtésében, aki területének minden világtáján nemzedékeken át hordozta a közös etnikai, kulturális vagy társadalmi hagyományok bélyegét?" (168. l.) A szerző azután így vonja le sajátos következtetését: „A Monarchia közhivatalnok osztályának széthullása, amely részben az idő és a kor, részben a háború következménye volt, nagy mértékben szétrombolta az ausztriai ember közös mintaképét, abban a korlátozott értelemben, ahogy 1918 után ismerték. Az ilyen széthullás a külső és belső totális elnyomástól eltekintve, sokkal erőteljesebb ellenállásra talált volna, ha előzetesen megléte volna Ausztria népeinek birodalmi méretű integrációjába vetett igaz, közös hűsége. Az a korlátozott népi támogatás, amelyben a régi Habsburg-monarchia helyreállításáért folytatott mozgalma részesült, további bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy e most letűnt közhivatalnoki osztály túlságosan kicsiny ahhoz, hogy más idők nagy történelmi elképzelésébe életet leheljen.” (190. l.)

Az idézett sorok után szándékosan hagytuk utoljára a kérdést: milyennek kellett volna lennie Ausztriában annak a „nemzetfölötti hősnak”, akit R. Kann, mint fentebb láttuk, annyira várt, s akit mégis oly csalódottan kellett végül eltemetnie, minthogy nem váltotta be a Habsburg-birodalom megmentésének reményeit? Szerzőnk egész fejezetet szentel annak, hogy a hős ideáltípusát kiválogassa, s a Monarchia hosszúévszázados történetéből kiemelhesse azokat, akik kielégítik e valóban bonyolult igényeket. Akiket pedig a csoportba felvett, nem mint egyéneket vette számításba, hanem mint a nemzetfölötti hős típusait alkotó olyan férfiakat, akik kivételes szolgálataikat nem csupán egy nemzeti csoport, hanem az egész birodalom számára teljesítették. R. Kann négy hivatás-területet választ ki hősei számára: Akik a nemzeti szabadságért küzdöttek, akik a kultúra terén működtek, a katonákat és az uralkodókat.

A csokorban, amelyet Ausztria hőseiből összefűz, azok politikai törekvéseire és történelmi helyükre vagy jelentőségükre való tekintet nélkül, igen sajátos válogatással kerültek össze a legkülönbözőbb elvek képviselői. Kétségtelen, hogy vannak közöttük valóban olyanok is, akik a haladó hagyományok alapján is jelentős személyeknek tekinthetők. Mint máskor azonban, úgy Kann ebben az esetben sem a haladás, hanem Ausztria integrációjának követeléséből indul ki, szintén tekintet nélkül ezen követelmény pozitív vagy negatív jellegére, ami önmagában véve is fejlődéssel szembenes álláspont. Csakis így kerülhet — mint látni fogjuk — Zrínyi Miklós (a szigetvári hős) és Montecuccoli, Mozart és Radetzky ugyanabba a „hősi” pantheonba. Nehéz megállapítani, hogy e módszer történetlensége vagy a tudománytalansága nagyobb-e. De kísérjük csak végig a sort.

A hősök, akiket R. Kann a pantheonjába felvesz, hírtük onnan kapták, hogy nem kis népkéret küzdöttek, hanem egész Auszriáért. Ezek közé tartozik Zrínyi Miklós, akit nem csupán horvát népe ismer el, hanem a német is, s akit a magyarok oly kevés jogosultsággal vallanak — R. Kann szerint — a magukénak. Strossmaier József püspök, aki a délszláv unió előharcosa volt, Hofner András a nemzetfölötti hős típusa, bár korában még nem volt meg a németen kívüli közösség tudata. Deák Ferenc a Monarchia életét félszázaddal meghosszabbította, a kiegyezés népszerűtlensége azonban megakadályozta, hogy népszerűsége Magyarországon túlterjedjen. E probléma különben általános. R. Kann megállapítja, hogy ha e férfiakat a Habsburg-birodalomnak tett szolgálataik ellenére sem ismerték el „nemzetfölötti hősként”, úgy ez a nemzetfölötti összetartozás és integráció hiányának tulajdonítható, amely elve kizárta, hogy a hős a nemzeti szintről nemzetfölötti szférába emelkedhessen (173—5. l.).

Hasonló jellegűek, csak szinte még súlyosabbak a kulturális pantheonba tartozók nemzetfölötti megdicsőülésének problémái. Itt Pázmány Péter, W. A. Mozart, F. Grillparzer és B. Smetana küzd a birodalmi halhatatlanságért. Pázmány — R. Kann szerint — a Habsburg-birodalom belül egvesített Magyarország eszményének képviselője volt. Eredményeiben teljesítette hírnevének nemzeti és nemzetfölötti követelményeit, mint-hogy azonban a „magyar népek hiányzott az integrációs hajlama” (the conspicuous lack of integration of the Magyar people” 175. l.), az elejét vette annak, hogy e férfiú az egyetemes vallási és a magyar szférán túl, a birodalmon belül nemzetfölötti elismeréshez jusson (uo.). A Mozarttal kapcsolatos probléma nem kevésbé bonyolult. Az a kérdés ui., hogy a birodalom keleti részének népei mennyire tekintették a magukénak Mozart, Schubert stb. zenéjét, ugyancsak megválaszolhatatlan. Kulturális téren — írja R. Kann — a zene kivételével nem sikerült az etnikai, nemzeti és történelmi határokon túljutni, aminek éppen a közösségi élet elégtelen fejlettsége volt az oka. Az össz-ausztriai kultúra hőse — jut el a szerző a nagy felismeréshez — a zene kivételével vagy nem létezett, vagy nem ismerhető fel a társadalmi élet jelen állapotában, ami — tehetjük mi hozzá — majdnem ugyanaz (176. l.).

Ausztriának ezen kívül természetesen még számos más téren is voltak hősei. Így a katonák közül R. Kann Montecuccolit, Savoyai Jenő herceget, Laudon és Radetzky tábornokot sorolja fel, az uralkodók közül pedig I. Miksa császárt, Mária Teréziát, II. Józsefet és — Ferenc Józsefet. A nagy államférfiak helyzete azonban igen kényes. Metternichnek és Schwarzenberg hercegnek például — R. Kann szerint — a népszerűsége hiányzott ahhoz, hogy nemzetfölötti hőssé válják (176. l.), hiszen tudjuk, hogy ezek a férfiak valóban sokat tettek azért, hogy Ausztria valóban „nemzetfölötti” birodalommal legyen. Csupán egyetlen olyan személyiség van egész Ausztriában, akinek hősi és nemzetfölötti elismertetése minden korlátozottsága ellenére is elvitathatatlan, Savoyai Jenőé. A Habsburg-birodalmi eszme valóban nemzetfölötti őrzője volt, csak az a sajnálatos, hogy miként a többi nagy katonát, a XVIII. századon túl, őt a konzervatív politikai ideológia előharcosának is tekintették, s ezért nem képviselte többé a birodalmi közvéleményt (178—9. l.).

Nem feladatunk ezúttal az, hogy a „nemzetfölöttiség” problémáját Ausztriában akár a „birodalmi hős”, akár a nemzeteken „felülemelkedett” és „amalgamizálódott” közösségi érzés formájában behatóbban elemezzük. E fogalmak, amelyeknek megmagyarázására a szerző a kötet végén kisebb szótárt is szerkesztett, mint a „Natosított” történettudomány legújabb eredményei arra hivattak, hogy a Habsburg-birodalom történetét alapvetően átértékeljük. Ezen átértékelés módszere az, hogy mesterséges fogalmi konstrukciók beépítésével a Habsburg-monarchiát valamilyen korai, de elvetélt „ős-Nátó”-vá torzítják. Ezen történettudományi átlényegítés célja pedig az volna, hogy — mint e megjegyzések elején már említettük — a Habsburg-monarchia korszerű átszinezésével egyrészt elfogadhatóvá tegyék a „nemzetfölötti-közösség” államának illúzióját az Atlanti Szövetség mai emberének izlése számára, másrészt, hogy ezen Atlanti Szövetség részére találjanak némi tudományos igazolást a történelemben már előfordult, de sajátos okok miatt széthullott műállam magasabb szinten, s tökéletesebb formában való létrehozásához.

A marxista—leninista történettudomány számára azonban — amely a történettudomány klasszikus módszereinek alkalmazását hitelesebbnek tartja a mesterséges fogalmak erőszakolásánál — az átértékelésnek és aktualizálásnak ez a módja idegen. Nem csupán azért, mert az olyan fogalmak, mint „amalgamizálódás”, „biztonságiközösség” stb. a mellékelt szótárak ellenére is értelmetlenek maradnak, hanem azért, mert a történelmi és társadalmi fogalmaknak nem a tisztázásához, hanem a ködösítéséhez járulnak hozzá. Nem is beszélve arról, hogy olyan fejlődésellenes történelmi képletekből, mint amilyen a múltban a Habsburg-monarchia volt, semmilyen fogalmi átértékeléssel sem lehet haladó, a jövő számára kívánatos rendszereket létrehozni. Nem foglalkozunk azzal, hogy vajon R. Kann ezt akarta-e, vagy sem, tény azonban, hogy az általa használt fogalmak tartalmának értelemmel rendelkező elemei különleges szótárhasználat nélkül is ismeretesek a történettudomány előtt. Így ismeretesek például egyes államok, vagy államokba szerveződött nemzetek nemzetközi összefogásának, integrációjának vagy szétválásának, dezintegrációjának jelenségei is. Sőt, ennél bonyolultabb folyamatok is ismeretesek a modern marxista—leninista történettudomány előtt. Ezek közé tartoznak többek között az egyes társadalmi osztályok viszonyának változásai a nemzet és a haza fogalmához. Ebben az összefüggésben R. Kann „The Habsburg Empire” című műve a burzsoázia nemzeti jellegén „túljutott”, kozmopolitává, azaz „nemzetfölöttivé” lett fejlődési szakaszának szellemi bizonyítéka.